

Těžko bojovat proti moci, která přesvědčuje, že bojuje proti moci

„Lidská práva od svých osvěcenských počátků až po poslední dokumenty OSN jsou výbavou člověka na cestu nedokonalým světem, aby v něm mohl žít odpovědně. Odpovědnost je současně svobodou a osobní kázní a je zaručením za slabší, kteří ji neunesou. Vyplývá z vědomí, že nejvyšším měřítkem lidských činů není státní moc ani obecná konvence, ale poloha, v níž člověk poznává, že nedisponuje pravdou, ale v pokoře se jí dává k dispozici. Od té doby, kdy člověk depersonalizoval poslední instanci své odpovědnosti a pojem Bůh se stal i pro moderní teology neprůkazný, má pro tuto instanci jen abstraktní pojmy nejvyšších hodnot. Důležitější však než výraz, jímž moderní člověk ultimativní instanci své závaznosti vyjadřuje, je, jak v jejím jménu prosazuje práva druhých lidí. Z vědomí ultimativního závazku nadspolečenské povahy čerpá člověk svobodu. Odpovědnost s ní spojenou splňuje nejvyšší měrou tehdy, když jedná u vědomí osobního rizika proti mocným, aby se zastal slabých. Ve jménu takové svobody byla formulována lidská práva.“

(Komárková, B. Původ a význam lidských práv. Praha 1990. s. 219–220)

Božena Komárková, autorka úvodního textu, možná není slavnou myslitelkou překládanou do světových jazyků, její myšlenky o lidských právech však stojí za úvahu. Vyplývají z nich totiž otázky, které je nutné ve vztahu k současné společnosti reinterpretovat. Svět, ve kterém se pohybujeme my, je totiž v mnohém jiný než devadesátá léta, v nichž byl výchozí text vydán. A nejde jen o obecný společenský kontext, ale o celý informační ekosystém, jenž utváří naše myšlení.

S masovým rozšířením internetu a sociálních sítí vyvstaly palčivé problémy dotýkající se jak lidských práv, tak svobody slova. Ve svém eseji se tedy zaměřím na čtyři současné otázky jich se týkající; vycházejí z premis B. Komárkové: Kdo, koho, ve jménu čeho a před jakou mocí dnes ochraňuje a ochraňovat má?

Lidská práva jsou rámcem, v němž můžeme bezpečně realizovat svoji svobodu, se kterou přichází i obrovská odpovědnost. Tuto odpovědnost přirozeně neunesou všichni, proto nejvyšším závazkem, který z lidských práv plyne, je nutnost bránit v jejich jménu ty „slabší“. Žijeme však ve společnosti, takže ochranu slabších dnes už zdánlivě nemusíme zastávat jen jako jednotlivci, nýbrž utvořili jsme instituce, které ji vykonávají za nás.

Tou nejvýznamnější je právní stát. Tedy systém, kde zákony platí pro všechny, jsou univerzálně vynucovány a obecně přijímány¹. Ne každý právní stát se však o ochranu univerzálních lidských práv opírá, proto tento pojem zúžím na právní státy tuto podmínku naplňující. Bez této podmíněnosti je jejich existence v alespoň západních společnostech neospravedlnitelná.

Demokracii, právní stát a lidská práva je možné vidět jako hluboce propojené koncepty, které se jeden bez druhého objevují jen zřídka. Demokracie čerpá legitimitu z ochrany lidských práv, ale aby je mohla vynucovat, potřebuje právní stát. Právní státy neopírající se o demokracii a lidská práva sice existují, těžko je ale z našeho pohledu lze ospravedlnit. A prosazování lidských práv bez demokracie a právního státu je ve větším měřítku těžko proveditelné.

Závisí-li právní stát na něčem, pak na aktivní participaci občanů v celém procesu. Jsou to koneckonců *osoby*, kdo tvoří zákony a poté je také musí dodržovat. Přesto si dnes mnoho lidí chce výtobytku státu jako ochránce lidských práv svých občanů jen užívat, a není ochotno nést zodpovědnost, která s tím přichází. Ačkoliv jsme dnes tedy právním státem částečně zastupováni, není to důvod k zanevření na povinnost ve jménu lidských práv jednat. Právo je nám spíše pomocnou rukou, jakousi „kodifikací svědomí“, ze kterého mají lidská práva vycházet. Ke „zdroji“ lidských práv se však ještě vrátím, neboť si zaslouží hlubší zkoumání.

¹ Rule of law | Definition, Implications, Significance, & Facts | Encyclopedia Britannica [online]. Copyright ©Ponomariova [cit. 29.01.2023]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/topic/rule-of-law>

Ochrana lidských práv je dnes skrz právo institucionalizována na mnoha úrovních, což nám dává v historii nevídanou ochranu, aniž je výrazně omezena svoboda. Jsou v ní ale i výjimky, jednou z nich je regulace digitální ekonomiky. To může být zapříčiněno relativní novostí tohoto odvětví, vzhledem k prostoupení našeho života internetem jde ale spíše o výmluvu. Naštěstí si to začínají uvědomovat i zákonodárci, a tento stav se pomalu mění. Máme například GDPR, bohužel málokým pochopené a využívané, nebo nedávno přijaté akty EU o digitálních trzích a digitálních službách.

Zrovna ve virtuálním světě jsou ale ve vztahu ke svobodě slova regulace klíčové, proto je třeba konat rychleji. Internet je místem, kde je zdánlivě možné dělat „svobodně“ (omezování algoritmy) cokoliv, aniž bychom za to museli nést odpovědnost. Svoboda je smysluplná však jen tehdy, realizuje-li se v rámci lidských práv. A bez regulace právní stát nemá pravomoc to zajistit.

Vzhledem k individuální odpovědnosti se nabízí možnost lidí vzdělat natolik, aby byli schopni se ve smyslu lidských práv chovat sami, bez potřeby právního státu, který by je suploval. To ovšem sugeruje otázku, zda pak tento princip nelze aplikovat obecně, což by vedlo k tomu, že by (právní) stát vlastně byl přežitkem, jakmile by byli lidé individuální zodpovědnosti schopni. Je však představou vskutku nereálnou, že by všichni lidé byli schopni neustále nést individuální odpovědnost, ať už díky vzdělání nebo čemukoliv jinému. Společnosti jsou si neustálého rizika selhání jednotlivce vědomy, právě proto přece právní stát stvořily. Individuální odpovědnost můžeme realizovat pouze, jsme-li v ní systémem podporováni.

Právní stát tedy stojí a padá s lidmi. Vzdělání je tak velmi důležité (byť ne samospásné), můžeme skrz něj zvednout počet lidí schopných odpovědnost nést a zároveň se efektivně zasazovat za ty, kteří to nedokáží. Bez podpory právního státu jsou však vzdělání lidé bezmocní, mohou se odvolávat pouze na své svědomí, na základě kterého jednají. Individuální přesvědčení však mnohdy není viděno jako dostatečný podklad pro tvorbu obecných norem.

Snad už je tedy trochu jasnější, kdo a koho dnes chrání. V následujících odstavcích se ještě vrátím k nebezpečí, před kterým tuto ochranu tak potřebujeme.

Nad mocí obvykle přemýšlíme spíše jako nad jednotlivcem nebo skupinou lidí, která ji drží, než jako nad abstraktní silou. Jedním z úskalí internetu je nemožnost takové myšlenkové zkratky. Nedokážeme-li moc identifikovat, sklouzáváme k názoru, že ji vlastně držíme sami, a naše chování tak musí být svobodné. To, že moc jasně nedokážeme určit, ovšem neznamená, že *tam* není.

Ten, tedy spíše to, co je dnes skutečně mocné, jsou algoritmy. Z našich dat jsou schopné vyhodnotit, jak se zachováme, nabídnou-li nám konkrétní stimul. Tím získávají nad naším chováním částečnou moc. Toho může využít v podstatě kdokoliv, koupí-li si cílenou reklamu. Nacházíme se na téměř neregulovaném trhu, kde člověk je pouhým zdrojem dat, a tedy peněz z nich.

Můžeme lidi obvinít z toho, že k tomu dávají svolení sami, a chránit je tedy není naší zodpovědností. Otázkou ale je, je-li možné reálně pochopit, jak budou naše data využívána a zda, pokud s tím nesouhlasíme, vůbec existuje alternativa. Neinformované rozhodnutí, pokud informace neignorujeme schválně, je mnohem méně svobodné, a tudíž za jeho následky takovou zodpovědnost nést nemůžeme. Vzdát se něčeho tak cenného jako nejcitlivějších dat ve prospěch kohokoliv, kdo si je koupí, by pravděpodobně nebylo tak samozřejmé, kdyby byl rozsah behaviorální manipulace, kterou nám sociální sítě provádí, obecně známý.

Lidé sledování být nechtějí. Když byl spuštěn operační systém Apple iOS 14.5 a ptal se uživatelů, zda chtějí být sledováni aplikacemi pro účel zadávání reklamy, pouze 15% z nich to povolilo.² 15%

² iOS 14.5 Opt-in Rate - Daily Updates Since Launch | Flurry | Mobile App Analytics Platform [online]. Dostupné z: <https://www.flurry.com/blog/ios-14-5-opt-in-rate-att-restricted-app-tracking-transparency-worldwide-us-daily-latest-update/>

uživateli je ochotno vzdát se svých dat – pro co ale? Tato otázka je pro pochopení problému klíčová. Právě oni jsou totiž těmi nejslabšími – propadli víře, že to, co jim algoritmy nabízí, je cennější než svoboda.

Že se část společnosti nechá zlákat mocí, to není až tak neobvyklé, a jejím úkolem jako celku je to co nejvíce eliminovat. Problém lidských práv se ale na internetu posunul do úplně nové roviny svou propojeností s bazálním biologickým nastavením člověka. Algoritmy cílí na naše nevědomé vzorce a pudy. Ty však nevedou ke štěstí, ale k zachování rodu – a přežití zajistí především vztek, strach či nespokojenost.

Ten, kdo tohle nastavení umí zneužít, má dnes největší moc. Vystupovat proti takové moci znamená v jistém ohledu vystupovat proti samotné podstatě lidství. Emoce jsou nám mnohem vlastnější než lidská práva, která jsou pouze naší konstrukcí. „Přirozené“ nastavení lze ale překonat, a to i díky vědomí lidských práv.

Sociální sítě jsou tak lákavé, i protože nám tvoří svět na míru. „Všichni“ se rozhořčujeme nad tímtež; předháníme se, kdo je extrémnější. Chceme tu svou dávku dopaminu. A sociální sítě, byť klamně, naše potřeby sytí, jenže pro jejich falešnost to nikdy nevydrží dost dlouho, a tak jsme ještě extrémnější, trávíme tam více času a snažíme se falešným štěstím naplnit opravdové potřeby.

Lidé jsou nezdědka online i třetinu svého bdělého času – těžko se pak divit, že nad nimi má tento prostor moc. Pro některé už je těžké odpovědět na otázku, k čemu jsou mi svoboda a lidská práva, když mám celý *svůj svět*? Právě proto jsme však lidskými právy vybaveni; abychom byli schopni postavit se moci, která nám výměnou za svobodu nabízí něco, co se může zdát jednodušší, bezpečnější, nebo méně bolestivé, a ochránit před ní i ostatní.

Opravdový svět takový totiž není. A čím více se střetáváme s jeho realitou, tak odlišnou od té virtuální, tím silnější je naše tendence utíkat zpátky tam, kde se cítíme vítáni a přijímání. A nakonec žijeme ve světech tak oddělených, že se nedokážeme shodnout ani na tom nejočividnějším. Jak pak má fungovat společnost nutná k udržování lidských práv, vychází-li každý její fragment z rozdílných premis? Nutná frustrace nakonec vede jen k rezignaci nad opravdovým světem, a tedy k tomu, že jeho ochranné mechanismy ztratí spolu se svými ochránci – lidmi – účinnost.

Zatěžko je bojovat proti moci, která vás přesvědčuje, že to *ona* bojuje proti moci, že tou opravdovou „zlou mocí“ jsou ti, kteří chtějí vaši svobodu a lidská práva chránit. Kvůli tomu, že je dnešní moc schopná nás ošálit a přesvědčit, že proti ní bojovat nechceme, potřebuje toto snažení silnou legitimizaci. To je také poslední součástí mé původní otázky – ve jménu čeho máme dnes slabší chránit?

Otázka legitimacy lidských práv je klíčová. Přesto o ní nelze uspokojivě rozhodnout.

Existují systémy, v nichž jsou lidská práva legálně porušována, nebo je jejich porušování ignorováno. Koncept *univerzálních* lidských práv však závisí na jejich *univerzálním* přijímání, tudíž je podkopává, nejsou-li i *univerzálně* vynucována. Jakým *právem* tedy určujeme, že by právo mělo být postaveno na lidských právech? Můžeme si být tak jistí jejich univerzální platností? Je bojem za lidská práva možné ospravedlnit porušování práva kodifikovaného?

Existují teorie, které spojují lidská práva s kulturou. Nejsou ale lidská práva lidskými právě proto, že jsou jimi vybaveni všichni lidé nehlédě na kulturní kontext? Univerzální Deklarace lidských práv zdůrazňuje univerzálnost lidských práv a zároveň nutnost přihlížet i k regionálnímu historicko-kulturnímu kontextu. Ani tady tedy není shoda.

Někteří však považují lidská práva za natolik samozřejmá, že nepotřebují jinou legitimizaci než je jejich samotná existence. Neměla by tedy legitimita lidských práv být samozřejmá, i když je někdy

zpochybňována? Ale stane-li se něco samozřejmostí, neztratíme to ze zřetele? Není naopak správné neustále se snažit lidská práva znovu odůvodňovat?

Lidská práva tedy nejsou „objektivně“ legitimizovatelná, stojí pouze na *víře* vycházející z našeho svědomí. A existuje v dnešním fragmentovaném světě možnost, jak spojit lidi ve „víře v lidská práva“? Závisejí-li legitimita jakéhokoliv konceptu pouze na jeho obecném přijímání, pak neexistuje možnost, jak ji dokázat právě bez té všeobecné podpory.

Zdá se mi ale, že tam přece jen musí být něco víc než jen společná víra v to, že je něco pravdivé, nějaké pravda dokazatelná empiricky, prakticky nebo nějak, nehledě na veřejné mínění o ní. Samotná práva jsou ale konceptem natolik teoretickým (ačkoliv se staly nástrojem reálných politik), že jejich obecnou platnost vědecky ověřit nelze.

Nezbývá tedy než v univerzální lidská práva prostě věřit. Tím se stávají zranitelnými, neboť dokáže-li někdo přesvědčit dostatečný počet lidí, že tento koncept již legitimní není, zhroutí se. Možná proto se na tolika rádcích snažím – asi marně – najít pro lidská práva jiné ospravedlnění. Není snad veřejné mínění manipulovatelné příliš jednoduše?

Někteří mohou vidět jako garanta platností lidských práv nějakou božskou, „nadpřirozenou“ sílu. To však není univerzálně platné, a i Komárková se k tomu staví skepticky. Zbývá nám tedy svědomí, na rozdíl od Boha bohužel mnohem hůře kodifikovatelné. A také podléhající vnitřním i vnějším vlivům. Nakonec, Bůh byl ale také vykládán různě. Otázkou tak je, jsme-li jako lidstvo ochotni svědomí jako míru pravdy akceptovat. Se všemi jeho zkratky, už neobhajitelnými Božím záměrem.

Okolo legitimacy je tedy mnoho otázek, které nelze nikdy plně zodpovědět, a měly by být především předmětem veřejné debaty. Jedině ta může dát lidským právům legitimitu, bez které nemohou existovat.

Komárková tvrdí i to, že nejvýše naplňujeme ideál lidských práv, jdeme-li s vědomím osobního rizika proti moci. Může se zdát snadné jednat ve jménu lidských práv např. z pohledu mladých Evropanů, bez závazků a s dobrým ekonomickým zázemím; často nechápeme, proč se lidé, jejichž lidská práva jsou – pro nás tak očividně – porušována, nevzbouří. Jsou tu však esenciální otázky pro naše rozhodnutí k boji (nejen pro rozhodnutí lidí, u nichž je deprivace lidských práv nesporně jasná) – jakou cenu při tom můžeme zaplatit? Jak moc můžeme riskovat, když jde o naše hodnoty? A co když máme zodpovědnost i za jiné?

Podíváme-li se na naše každodenní volby, zjistíme, že ani v nich se nechováme samozřejmě podle nejvyšších hodnot, z nichž lidská práva vychází. Ač se může zdát, že v naší společnosti lidská práva neporušujeme, tudíž v jejich jménu konat nemusíme, realita je jinde.

Nejde jen o lokální nerovnosti. Ve světě, kde součástí produktů, které neustále používáme, pocházejí ze všech koutů světa, nelze působení odpovědnosti plynoucí z lidských práv omezit pouze na místní problémy. A ruku na srdce – kdo z nás se vždy a za všech okolností snaží chovat tak, aby svými rozhodnutími nepodporoval porušování lidských práv? Kdo se před každým nákupem ptá, kdo a za jakých podmínek daný výrobek zhotovil? Právě proto, že jednotlivec nedohlédne do důsledků svého chování, potřebujeme instituce, které nám dají efektivní nástroje, jak odpovědnost zajistit systémově.

Tyto otázky se samozřejmě týkají i jiného než spotřebitelského chování. Co když se děje jasná nespravedlnost ve vašem okolí, mezi přáteli nebo dokonce v rodině? Co když najednou musíte čelit otázce, jestli se rozhodnout ve jménu ochrany lidských práv, které se ve chvíli rozhodování možná zdají tak abstraktní, nebo splnit povinnost? A co když vaše rozhodnutí ovlivní negativně někoho jiného? Co nakonec znamená se podle lidských práv zachovat - chránit lidi před jejich slabostí tím, že jim ji odhalíme, nebo se prostě jen snažit zmírňovat důsledky jejich jednání? V takových chvílích přestávají být lidská práva vzdáleným konceptem, protože přímo ovlivňují náš život.

Dovolte mi malou ilustraci. Na gymnáziu, které studuji, jsme založili samosprávu a já se stala její předsedkyní. Vzhledem k tomu, že na naší škole to není s vedením vždy jednoduché, je to velký úspěch a já mám teď také velkou zodpovědnost, abych samosprávu udržela v chodu a s vedením jednala. Má třída s několika učiteli chtěla uspořádat akci, kterou se vedení zdráhalo povolit, protože prý byla „politická“. Čelila jsem tedy obrovskému dilematu – věděla jsem, že jestli svolám mimořádné zasedání samosprávy, tak by její členové naši akci velmi pravděpodobně podpořili. Jenže bychom tím vedení poštváli proti sobě, což by samosprávu v začátcích mohlo poškodit. Měla jsem tedy jednat na základě hodnot, nebo ochránit projekt, který by v budoucnu mohl dokázat víc?

Tato situace dopadla dobře, vedení akci nakonec povolilo, a samospráva se do toho nemusela vložit. Ale jednat tedy dle hodnot, které, jak píše Komárková, stojí na svědomí, je mnohem méně černobílé, než se může zdát z textu natolik teoretického. Každodenní střety dvou snad oprávněných zájmů nás nutí neustále zvažovat důsledky našich rozhodnutí, a to i s velmi omezenou možností vyhodnotit jejich důsledky.

Lidská práva jsou každodenní součástí našeho života, a proto je třeba je chránit, a to ve všech oblastech. Zbývá tedy zodpovědět počáteční otázku: Kdo, koho, ve jménu čeho a před jakou mocí dnes ochraňuje a má ochraňovat?

Ve svém eseji jsem se snažila zvážit různé aspekty, které k zodpovězení těchto otázek přispívají. Ve jménu víry ve svědomí jsou dnes chráněni ti, kteří si neuvědomují odpovědnost plynoucí ze svobody. Jejich ochráncem je právní stát, který stojí na lidských právech. Mocí je manipulace online algoritmy, schopná naši společnost zničit.

Aby tyto odpovědi ale byly přesvědčivé a přesvědčující, je třeba celospolečenské debaty, díky které z nich budou vyvozeny nutné důsledky. Nedokážeme-li se totiž jako společnost proti této moci navzájem ochránit, nedostojíme závazku, který nám byl spolu s lidskými právy dán. A nabízí se tedy otázka, bude-li pak naše společnost na lidských právech nadále postavena...

Odpověď se pravděpodobně brzy dozvíme.